

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 március Ról-ról

Takács Ferenc: A katlan és a gyűrű (Vaszilij Grosszman: Élet és sors. Soproni András fordítása. Utószó: Hetényi Zsuzsa. Budapest, 2013, Európa Könyvkiadó.)

Éppen hetven éve ért véget a sztálingrádi csata: Paulus tábornagy 6. hadseregének gyűrűbe szorított egységei 1943. február 2-án megadták magukat a Vörös Hadsereg katonáinak; velük együtt a sztálingrádi katlanban, ahogy a *Wehrmacht* stratégái nevezték a közel hat hónapig tartó s másfél milliónál is több áldozatot követelő álló- és mozgóharc színterét, a harmadik birodalom minden győzelmi esélye is odaveszett. Katonai szempontból és világpolitikai szemmel nézve fordulópont volt: Hitler számára a vég kezdete, Sztálin és szövetségesei számára az első hatalmas lépés a győzelem felé.

Hogy a szovjet emberek ekkor már több évtizedes szenvedéstörténetében is fordulatot hozott volna a sztálingrádi diadal, erre Vaszilij Grosszman most megjelent regénye, az *Élet és sors* határozott – ám önkínzó meggondolásokkal és nyomós fenntartásokkal terhes – „nem”-mel válaszol. A válaszhoz éppen a sztálingrádi csata nyújt segítséget. Ez könyvének rendező és értelmező centruma, jelképi magva, egyben valamiféle – egyszerre eszmei, egyszerre formai – „rendező pályaudvara”: minden gondolati és cselekményszál innen indul és ide tér vissza a tucatnyi helyszínen játszódó, több száz szereplőt mozgató ezeroldalas regényeposzban.

Amelynek életéről és sorsáról – mint ahogy szerzője életéről és sorsáról is – regényt lehetne írni – sajnos, Grosszman maga nem írhatta meg regénye regényét, pedig legalább annyira tanulságos munka kerekedhetett volna ki belőle, mint az *Egy regény regénye*, amelyet Sinkó Ervin írt az *Optimisták* kiadásáról – illetve kiadatlan maradásáról – és a maga szovjetunióbeli viszontagságairól 1935 és 1937 között. Szerencsére Hetényi Zsuzsa utószavából – *A vesztes győztesek és a túlélő áldozatok* könyve címet viseli – minden szükségeset megtudhatunk a szerző életéről, mint ahogy a regény olvasásához és értelmezéséhez is nélkülözhetetlen segítséget nyújt ez az alapos kísérőtanulmány.

Vaszilij Szemjonovics Grosszman (1905–1964) az ukrajnai Bergycsevben, a „jiddis fővárosban” született, zsidó családban. Szívvel-lélekkel azonosult a forradalommal és az új rendszerrel. Mérnöki diplomát szerzett, de irodalmi próbálkozásainak sikerén felbuzdulva – Gorkij és Bulgakov felfigyelt egyik legkorábbi elbeszélésére – írói pályára lépett: két novelláskötete és első regénye, a Don-medence bányászainak az életét festő *Gljukauf* (Jószerecsét!, 1934) alapján hivatalosan is íróvá nyilvánították: 1937-ben felvették a Szovjet Írók Szövetségébe.

A háború során a *Krasznaja Zvezda* (Vörös Csillag) haditudósítójaként dolgozott, személyes

tapasztalatai alapján számolt be Moszkva és Sztálingrád védelméről, a kurszki csatáról és Berlin elestéről. Elsőként írt a treblinkai és majdaneki haláltáborokban lefolyt náci népiirtásról, és a zsidók tömeges legyilkolásáról a megszállt Ukrajnában (Bergycsevben rekedt édesanyja is ilyen tömegmészárlásnak esett áldozatául).

Ünnepelt író volt. Írásai 1945-től nálunk is rendre megjelentek: beszámolója a treblinkai pokolról (1945), könyve a sztálingrádi csatáról *Sztálingrád hősei* címmel (1951), egy kötet elbeszélése 1951-ben és monumentális regénye, az 1937–40 között íródott *Sztyepán Kolcsugin* 1952-ben, Németh László fordításában. A majdnem Sztálin-díjas mű – Sztálin állítólag az utolsó pillanatban kihúzta Grosszman nevét a díjazandók listájáról – magyar fordítása második és harmadik kiadásban is megjelent, 1953-ban, illetve 1955-ben.

Sőt volt egy negyedik, megkésett kiadása is Németh László fordításának, 1960-ban, amikor az olvasókat már aligha hozták lázba a szovjet irodalom *instant* szocreál klasszikusai – a *Sztyepán Kolcsugin* szerzője Ázsájevvel, Babajevszkijjel, Polevojjal és a többiekkel volt kénytelen osztozni a gyors feledésben.

A sors keserű iróniája, hogy 1960 egyben a régóta készülő *Élet és sors* befejezésének, majd a kézirat elkobzásának és a kiadás megakadályozásának az éve volt. Grosszman ekkor már jó ideje kiábrándultan és keserűen „viszonyult” a szovjetunióbeli állapotokhoz – életrajzának ismerői úgy tudják, hogy Sztálin háború utáni „anticionista” kampánya volt a katalizátora az író hitvesztésének. Két utolsó regényében, immár minden félelmét legyűrve és elővigyázatosságát félretéve, az egész szovjetrendszer irodalmi mérlegre vetésére tett kísérletet. A „minden fennálló könyörtelen kritikája” jegyében írta meg a *Vszjo tyecsot...* (Minden folyik...) c. regényt, amely először a frankfurti orosz Poszev Kiadónál jelent meg 1970-ben, hat évvel Grosszman halála után (magyarul: *Pantha rei*, 2011), és az 1960-ban a KGB által azonnal „archivált” és a főideológus Mihail Szuszlov által személyesen feledésre ítélt *Élet és sors*ot. Szerencsére a kézirat egy példányát, mely elkerülte a „szervek” figyelmét, sikerült nyugatra csempészni, és az eredeti szöveg 1980-ban Svájcban megjelenhetett (a kalandos történet részleteit Hetényi Zsuzsa utószava tárgyalja).

Most, hetven évvel a sztálingrádi csata, hatvan évvel Sztálin halála és huszonkét évvel a Szovjetunió összeomlása után, az *Élet és sors* – melyet sokan a 20. század legnagyobb regényei közé sorolnak és Tolsztoj *Háború és békéje* társaságában említenek – magyarul is elolvasható lett. És – váratlan és valószínűtlen módon – jószerivel tömegsiker: a regény fogy, a regényt olvassák, a regény beszédtema.

* * *

Különös érzések kíséretében teszszük le az ezeroldalas elbeszélést: az *Élet és sors* zavarba ejtő, egyben megrendítő olvasmány.

Zavarba ejtő, mert olyan archaikus és atavisztikus regényeszményt és elbeszélés-technikát testesít meg, amelyet a 20. század regényirodalma avval nyilvánított működésképtelennek, hogy túllépett rajta, mégpedig jó ideje. Az a fajta panoramikus realizmus ez, sokszereplős, szimultán bonyolított cselekményszálakkal, amelyet a 19. századtól örökölt az orosz prózaírás, mégpedig alig-alig módosított-modernizált formában. Sőt ha lehet, inkább egyszerűsített rajta, és szabványosította: lásd például Alekszej Tolsztoj *Golgotáját* (1921–1940), amely lényegében ugyanezt a képletet használja, lehangoló eredménnyel (1943-ban Sztálin-díjat kapott rá szerzője).

Itt is szereplők hada népesíti be a regényt, melynek helyszínei Németországban és Kelet-Szibériában, illetve a kettő között mindenfelé lelhetők fel, közöttük Auschwitz gázkamráival és Sztálin kremlbeli dolgozószobájával. A könyv végén – segédletként – egy táblázat található, amely a könnyebb érthetőség kedvéért *száznyolcvanegy* szereplőt azonosít – de ezek csupán, mint a névsor élére illesztett megjegyzésből kiderül, „a főbb szereplők”. (Sztálin és Hitler, bár mindketten szerepelnek a regényben, a névsorból kimaradtak – talán azért, mert őket nem kell bemutatni az olvasónak, vagy azért, mert – persze szigorúan irodalmi értelemben – ők csupán *mellékszereplők*?)

Minden szereplő egyenlő abban, hogy mindnek megvan a maga története, de vannak szereplők, akik ebben a tekintetben egyenlőbbek, mint a többiek: nagyjából tíz-tizenkét regényalak van előtérben, részleteiben kidolgozott történeteik vagy párhuzamosan futnak egymással, vagy érintik, illetve keresztezik egymást. Közülük a többiekhez képest valamennyivel nagyobb súlyt kap Viktor Pavlovics Strum alakja – ő alighanem a legfontosabb *egyéni* szereplő a könyvben, a legfontosabb *kollektív* szereplő, a sztálingrádi csata mellett, bár főhősnek csupán némi óvatossággal nevezhető.

A zsidó származású, ám származásának sokáig semmiféle jelentőséget nem tulajdonító atomfizikus alakjához – egyes értelmezők szerint Lev Landau (1908–1968) Nobel-díjas szovjet fizikus volt a mintája – önéletrajzi elemeket is hozzátett Grosszman: Strum édesanyja a németek megszállta Ukrajnában rekedt, s több ezer ottani zsidóval együtt lemészárolták a németek és ukrán segítők. Az ő életébe és sorsába írta bele, mintegy példázatként, ami a többi szereplőre is áll: ahogy Strum sem tudja, mit hoz a holnap, Nobel-díjat vagy tíz évet a Gulagban, levelezési jogosultság nélkül, úgy a többi szereplő is így éli életét és sorsát, a kiszámítható hétköznapiak egyre keskenyebb sávján a bármikor bekövetkező katalizma árnyékában.

Közben gyakran belebeszél regényébe: publicisztikus futamok váltakoznak amolyan „oroszos” filozofálgatással életről, halálról, rabságról, szabadságról, a Jó és a Rossz mibenlétéről. Mindent tudó elbeszélő, aki egyformán képes tudósítani arról, hogy mi jár az erdőben sétáló Führer agyában, s arról, hogy az utolsó pillanatban mit érez a deportált, miután rázárták a gázkamra ajtaját. Azaz nem csupán a szovjetrendszer politikai tabujait sérti meg egytől egyig, hanem a modern regényírás tilalmait is rendre megszegi. Szemlátomást hisz abban, hogy csupán őszinteség és bátorság kell ahhoz, hogy mindent leírjon az ember, amit tapasztalt, hogy mindent megírjon az ember *úgy, ahogy van*, s amit így leírt, az magától értetődő módon igaz és garantáltan érvényes lesz.

1960 táján már nemigen akadt regényíró, aki ilyen vak bizalommal lett volna a realista ábrázolás, a köznapi valósínűségek keretén belül maradó „objektív” megjelenítés iránt. Akik nagyra vállalkoztak, az egyén és a kollektívum, sors és történelem értelmező szintézisére törek, úgy sejtették, hogy az érvényesség garanciáját inkább a költőiségben és a fantasztikumban kell keresni, a szó hatalmában és varázslatában, s nem a leírtak dokumentáris „igazságában” és, ahogy egy időben nevezték, „extenzív totalitásában”. Úgy, ahogy például Leonyid Paszternák tette a *Zsivago doktorban* (1957) az orosz forradalommal vagy Günter Grass *A bádogdobban* (1959) a hitlerájjal.

Hogy miért hoz mégis zavarba az *Élet és sors*? Ugyanazért, amiért megrendít: első pillantásra elavult, alkalmatlan és érvénytelen regényírói módszere, csodák csodájára, minden várakozás ellenére *működik*, mert – meg nem tudom mondani, miképp – ez az ezer oldal végül egyetlen központi, mindent uraló és mindent értelmezni képes jelképpé összegződik. „Sztálingrád” ez a jelkép, a „Rendszer” jelképe, az egyre növekvő szabadsághiányé, a katlanba zárt emberi életeké, embereké, akik körül egyre szorosabbra zárul a gyűrű, hogy végül megfojtsa őket. És a sztálinizmus gyilkos paradoxonjának is a szimbóluma: az ellenség fölött kivívott diadallal a

szovjet nép egyben önmagára mért katasztrófális vereséget, a hitlerista zsarnokság szétzúzása a sztálini zsarnokság minden határon túli megerősödését hozta.

Hogy ennek így kellett történnie, hogy ennek, ahogy mondani szokás, nem volt alternatívája, az *Élet és sors* minden lehetséges értelemben lebilincselő végső tanulsága.

Vaszilij Grosszman: Élet és sors. Soproni András fordítása. Utószó: Hetényi Zsuzsa. Budapest, 2013, Európa Könyvkiadó, 1110 oldal, 4500 forint.

Tetszik

2 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Takács Ferenc: Egy fejlődésregény vége (Viktor Pelevin: A Sárga Nyíl. Bratka László, Goretyity József és Herczeg Ferenc fordítása. Budapest, 2007, Európa Könyvkiadó. 206 oldal, 2500 forint. – Viktor Pelevin: Számok. Bratka László fordítása. Budapest, 2007, Európa Könyvkiadó, 306 oldal, 2200 forint.)** Takács Ferenc Egy fejlődésregény vége A posztmodernizmus szerves fejlemény...
2. **Takács Ferenc: A magunk vére (Jorge Semprún: Húsz év, egy nap. Pál Ferenc fordítása. Budapest, 2006, Európa Könyvkiadó. 292 oldal, 2200 forint.)** Takács Ferenc A magunk vére Artemisia Gentileschi olasz festőnő...
3. **Takács Ferenc: A világon mindenütt (Mario Vargas Llosa: A kelta álma. Tomcsányi Zsuzsanna fordítása. Budapest, 2011, Európa Könyvkiadó.)** A „regény” nevezetű műfaj a példa rá, hogy irodalmi közlésformáknak...
4. **Takács Ferenc: Emlékek a megsemmisülésről (W. G. Sebald: A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zarándokút. Blaschik Éva fordítása. Budapest, 2011, Európa Könyvkiadó.)** Éppen tíz éve halt meg W. G. Sebald, akkor már...
5. **Takács Ferenc: Maghég (Günther Grass: Hagymahántás közben. Győri László fordítása. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2800 forint.)** Takács Ferenc Maghég A memoáriró, különösen ha némi filozófiai...

Cimkék: Takács Ferenc